

ד תשובה

פרשת ויקהל, תשע"ט, מספר 1309

לדמות האמן המקראי

דב שוורץ

<p>(לא) וַיִּמְלֵא אֶת־רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה בְּתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה.</p>	<p>(ג) וַאֲמַלֵּא אֶת־רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה.</p>	<p>בידוע שהתורה שבה ומפרטת את בניין המשכן ובגדי הכהונה פעמיים. הפעם האחת בציווי (פרשות "תרומה" ו"תצוה"), והפעם השנייה ביישומו של הציווי (פרשות "ויקהל" ו"פקודי"). וכבר ישבו פרשני המקרא ודורשיו על המדוכה, ונתנו טעמים בפירוט הכפול, כאשר לכאורה אין הבדלים משמעותיים בין שני המקורות.</p>				
<p>(לב) וְלִחְשַׁב מַחְשְׁבֹת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת.</p>	<p>(ד) לִחְשַׁב מַחְשְׁבֹת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת.</p>	<p>לכאורה, ההבדלים בין שני הפירוטים מייצגים את ההבחנה שבין דבר אלוקים למשה רבנו ובין דבר משה רבנו לעם. הווי אומר, ההבחנה בין הנביא לבין המדינאי. אנו ננסה לבחון כפילות נוספת, המתארת את דמות האמן. מעניין ביותר, שהקב"ה אינו סומך על משה שימצא אמן מתאים למלאכת המשכן. יש ציווי אלוקי מפורש באשר לזהות האמנים, בצלאל ואהליאב. ייתכן שהקב"ה אף ביקש לשמור על איזון בין משפחות מיוחסות יותר, בצלאל משבט יהודה, ומשפחות מיוחסות פחות, אהליאב משבט דן. אפשר גם שהמניע לא היה מוסרי ופוליטי. ייתכן שהקב"ה ביקש להודיע למשה, שאמנות איננה עוברת בירושה, ולעתים הכישרון נמצא בשבטים שאינם דומיננטיים בהנהגה המקראית.</p>				
<p>(לג) וּבַחֲרַשְׁתָּ אֲבָן לְמִלֵּאת וּבַחֲרַשְׁתָּ עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל מְלָאכֶת מַחְשְׁבֹת.</p>	<p>(ה) וּבַחֲרַשְׁתָּ אֲבָן לְמִלֵּאת וּבַחֲרַשְׁתָּ עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל מְלָאכָה.</p>	<p>לכאורה, ההבדלים בין שני הפירוטים מייצגים את ההבחנה שבין דבר אלוקים למשה רבנו ובין דבר משה רבנו לעם. הווי אומר, ההבחנה בין הנביא לבין המדינאי. אנו ננסה לבחון כפילות נוספת, המתארת את דמות האמן. מעניין ביותר, שהקב"ה אינו סומך על משה שימצא אמן מתאים למלאכת המשכן. יש ציווי אלוקי מפורש באשר לזהות האמנים, בצלאל ואהליאב. ייתכן שהקב"ה אף ביקש לשמור על איזון בין משפחות מיוחסות יותר, בצלאל משבט יהודה, ומשפחות מיוחסות פחות, אהליאב משבט דן. אפשר גם שהמניע לא היה מוסרי ופוליטי. ייתכן שהקב"ה ביקש להודיע למשה, שאמנות איננה עוברת בירושה, ולעתים הכישרון נמצא בשבטים שאינם דומיננטיים בהנהגה המקראית.</p>				
<p>(לד) וְלַהוֹרֹת נָתַן בְּלָבוּ הוּא וְאַהֲלִיאֵב בֶּן אַחִיסָמֶךְ לְמִטָּה דָן.</p>	<p>(ו) וְאֲנִי הִנֵּה נֹתְתִי אֶת־אֶהֱלִיאֵב בֶּן אַחִיסָמֶךְ לְמִטָּה דָן וּבְלֵב כָּל חָכֵם לֵב נֹתְתִי חֲכָמָה וְעָשׂוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ.</p>	<p>הבבלי הנודע (מנחות כט ע"א ומקבילות) מתאר את האמנות הנצרכת במשכן כמימזיס, לאמור, חיקוי הדגם האלוקי (ארון, שולחן ומנורה של אש). לפי תנא דבי ישמעאל התקשה משה בכך. לפי זה, לבצלאל ולאהליאב הייתה יכולת של חיקוי. האם כך עולה מפשוטו של מקרא? הבה ונעיין בדבר האל-מול יישומו של משה:</p>				
<p>(לה) מֵלֵא אֶתֶם חֲכָמֵי לֵב לַעֲשׂוֹת כָּל מְלָאכֶת חֲרָשׁ וְחֹשֶׁב וְרָקֵם בְּתַכְלֵת וּבְאֲרָגְמָן בְּתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבִשֵּׁשׁ וְאֲרָג עֲשֵׂי כָּל מְלָאכָה וְחֹשְׁבֵי מַחְשְׁבֹת.</p>	<p>(ז) אֶת אֶהֱלִיאֵב וְאֶת הָאָרֹן לַעֲדֹת וְאֶת הַכַּפֹּרֶת אֲשֶׁר עָלָיו וְאֶת כָּל כְּלֵי הָאֹהֶל.</p>	<p>הבבלי הנודע (מנחות כט ע"א ומקבילות) מתאר את האמנות הנצרכת במשכן כמימזיס, לאמור, חיקוי הדגם האלוקי (ארון, שולחן ומנורה של אש). לפי תנא דבי ישמעאל התקשה משה בכך. לפי זה, לבצלאל ולאהליאב הייתה יכולת של חיקוי. האם כך עולה מפשוטו של מקרא? הבה ונעיין בדבר האל-מול יישומו של משה:</p>				
<p>(א) עֲשֵׂה בְּצִלְאֵל וְאַהֲלִיאֵב וְכָל אִישׁ חָכֵם לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חָכְמָה וּתְבוּנָה בְּהֵמָּה לְדַעַת לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְלָאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה'.</p>	<p>(ח) וְאֶת הַשְּׁלֶחָן וְאֶת כְּלָיו וְאֶת הַמְּנֹרָה הַטְּהֹרָה וְאֶת כָּל כְּלֵי הָאֹהֶל וְאֶת מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת.</p>	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="836 1677 1150 1715">ויקהל (שמות לה-לו)</th> <th data-bbox="1155 1677 1453 1715">כי תשא (שמות לא)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="836 1722 1150 1955"> <p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> <td data-bbox="1155 1722 1453 1955"> <p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> </tr> </tbody> </table>	ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)	<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>
ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)					
<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>					
<p>(א) עֲשֵׂה בְּצִלְאֵל וְאַהֲלִיאֵב וְכָל אִישׁ חָכֵם לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חָכְמָה וּתְבוּנָה בְּהֵמָּה לְדַעַת לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְלָאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה'.</p>	<p>(ט) וְאֶת מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת כָּל כְּלָיו וְאֶת הַכִּיּוֹר וְאֶת כְּנֹו.</p>	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="836 1677 1150 1715">ויקהל (שמות לה-לו)</th> <th data-bbox="1155 1677 1453 1715">כי תשא (שמות לא)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="836 1722 1150 1955"> <p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> <td data-bbox="1155 1722 1453 1955"> <p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> </tr> </tbody> </table>	ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)	<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>
ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)					
<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>					
<p>(ב) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל בְּצִלְאֵל וְאֶל אֶהֱלִיאֵב וְאֶל כָּל אִישׁ חָכֵם לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חָכְמָה וּתְבוּנָה בְּהֵמָּה לְדַעַת לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְלָאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה'.</p>	<p>(י) וְאֶת בְּגְדֵי הַשָּׂרָד וְאֶת בְּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת בְּגְדֵי בָנָיו לְכַהֵן.</p>	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="836 1677 1150 1715">ויקהל (שמות לה-לו)</th> <th data-bbox="1155 1677 1453 1715">כי תשא (שמות לא)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="836 1722 1150 1955"> <p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> <td data-bbox="1155 1722 1453 1955"> <p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> </tr> </tbody> </table>	ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)	<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>
ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)					
<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>					
<p>(ב) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל בְּצִלְאֵל וְאֶל אֶהֱלִיאֵב וְאֶל כָּל אִישׁ חָכֵם לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חָכְמָה וּתְבוּנָה בְּהֵמָּה לְדַעַת לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְלָאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה'.</p>	<p>(יא) וְאֶת שֵׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְאֶת קְטֹרֶת הַסַּמִּים לְקֹדֶשׁ כָּל־אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ יַעֲשׂוּ.</p>	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="836 1677 1150 1715">ויקהל (שמות לה-לו)</th> <th data-bbox="1155 1677 1453 1715">כי תשא (שמות לא)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="836 1722 1150 1955"> <p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> <td data-bbox="1155 1722 1453 1955"> <p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p> </td> </tr> </tbody> </table>	ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)	<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>
ויקהל (שמות לה-לו)	כי תשא (שמות לא)					
<p>(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>	<p>(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּן אוֹרִי בֶן חוֹר לְמִטָּה יְהוּדָה.</p>					

כאשר הקב"ה מצווה את משה למנות את בצלאל ואהליאב הוא מפרט בדיוק את המשימה שלהם, דהיינו מה עליהם ליצור (אוהל מועד, הארון, הכפורת, השולחן וכדומה).

* פרופ' דב שוורץ, המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בר-אילן.

ונסיים בהערה על פרשנות ימי הביניים. המלה ששבה ונשנית פעמים רבות בפרשה הנדונה היא "לב". האמנים נקראים "חכמי לב". למלה זו מובנים רבים, ואין כאן המקום לפרטם. ר' בחיי בן אשר, הפרשן והמקובל הספרדי בן המאה השלוש עשרה, דורש את המלה כרמז ל"ב נתיבות פליאות חכמה, שנזכרו בספר יצירה. שלושים ושנים הנתיבות מבטאים את עשרים ושתיים האותיות ואת שיטת הספירה העשרונית. ספר יצירה מבטא את סקרנותו של האדם ביחס לבריאת העולם. השאלות כיצד ברא הקב"ה את העולם, ומה היו המנגנונים שבהם השתמש כדי ליצור יש מאין הטרידו את החכם העתיק. התשובה שלו הייתה, שהבורא השתמש ככל הנראה בצירופי אותיות של האלף-בית העברי, ובאופן כזה יצר את העולם. בריאת העולם היא למעשה האמנות החופשית הגדולה. הקב"ה מתגלה במלוא העוצמה של יצירתיותו. ולפי זה אפשר, שר' בחיי ביקש לבטא את היצירתיות הגדולה של בצלאל ואהליאב בכך שטען, כי היא רומזת לפחות על היצירתיות של הבריאה. הנה כי כן נפש האמן נוסקת גבוה גבוה, והחופשיות של האמנות במסגרת הציווי האלוקי מבטאת את האופן שבו משה רבנו פירש ציווי זה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

החלוקה לפסוקים, כאשר כל כתוב מציב בדיוק סדרה של כלים, אינה משאירה ספק באשר לטיב המשימה; לקב"ה יש תוכנית קבועה מראש של המשכן וכליו. כנראה שזו הייתה גם הקריאה של הבבלי, שכונן את ההוראות על דגמים קבועים שהראה הקב"ה למשה. לעומת זאת, כאשר משה רבנו מוסר בפועל את ההוראות לחכמים, הוא מציין את הכישורים וחומרי הגלם ולא את היעד של היצירה. הכישורים הם "חרש וחושב ורוקם" והחומרים הם "תכלת, ארגמן, תולעת שני" וכן הלאה. בפרשת "כי תשא", לפי הדיבור האלוקי, האמנים מחויבים לעשות בדיוק "כאשר צויתך", שנאמר פעמיים. לעומת זאת, בפרשתנו השתנתה אות היחס, "לכל אשר צוה ה'". בפרשת "כי תשא" הציווי ההטרונומי, שבא מלמעלה, הוא הדומיננטי. בפרשתנו שינה הכתוב את מטבע הלשון, וקבע "ולהורות נתן בלבו הוא ואהליאב בן אחיסמך למטה דן". כלומר, יש מקום ליוזמה האנושית במעשה האמנות.

במלים אחרות, הציווי האלוקי הוא מוחלט. הקב"ה יודע בדיוק מה יש לעשות, ויש לו מושגים ברורים על היצירה האידאלית. וכמו שהקב"ה שולט ומנהיג בעליונים, כך משה רבנו שולט ומנהיג בתחתונים. הוא יודע שאינך יכול לגשת לאמן אמיתי, ולצפות שידכא את היצירה שלו לחלוטין לנוכח הציווי האלוקי. הוא מניח לאמנים לעשות בחומרים לפי שאר הרוח והיצירתיות שלהם, כאשר התבנית הכללית נתונה בידי שמיים. לפנינו כמעט היחס שבין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, לפי הפרשנות המסורתית. התורה שבכתב מעניקה תבניות ודפוסים יסודיים, והתורה שבעל פה ממלאת אותם בתוכן המתאים. אולם לחכמים היו כללים קבועים, בעוד שלאמנים היו ציוויים כלליים, והם יישמו את היצירתיות שלהם.

הבדל נוסף בין הציווי והיישום ניכר באופן שבו ראה משה את האיכות האמנותית ואת סמכותם של האמנים. בפרשת "כי תשא" הציג הקב"ה את בצלאל ואהליאב, ומיד צירף אליהם את "כל חכם לב". כלומר, מבחינת הקב"ה האמנות היא וולונטרית. בצלאל ואהליאב הם הטיפוסים העיקריים, אך אליהם מצטרפים באופן טבעי כל הכישרוניים שבבטים השונים. לעומת זאת, בפרשת "ויקהל" משה ממנה קודם כול את בצלאל ואהליאב, ורק לאחר שנקבעה סמכותם, אזי מצטרפים חכמי הלב (בפרק לו:א). כמדומה שרצה המקרא לרמוז, שאמנות איננה חסרת קני מידה של איכות. רק לאחר שסמכויות כמו בצלאל ואהליאב מקבלים את ההכרה, או אז מצטרפים גם האחרים, וסביר להניח שהיה זה בהשתתפותם הפעילה של שני האמנים הגדולים.